

UDK: 070(497.5)''1942/1945''
316.66-055.2(497.5)''1942/1945''

Prethodno priopćenje

Primljeno: 20. 9. 2017.

Prihvaćeno: 12. 2. 2018.

DOI: <https://doi.org/10.22586/csp.v50i1.50>

Ustaškinja – propagandno glasilo žena Ustaškoga pokreta: antifeminizam u ustaškoj propagandi

ANA JELINIĆ

Strmec (Sveta Nedelja), Hrvatska

anajelinic.zg@gmail.com

orcid.org/0000-0002-2379-9279

Cilj je rada pokazati važnost službene ustaške propagande u provođenju represivne politike upravljanja ženskom seksualnošću. Ta je propaganda bila namijenjena pripadnicama Ustaškoga pokreta i njome se htjelo pripremiti elitne ustašice za ideološki rad i (pre)odgoj djevojaka i žena u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Analiza tekstova časopisa *Ustaškinja*, novina koje je izdavala Ženska loza Ustaškoga pokreta, pokazala je da je žena objekt u fašističkoj ideologiji i onda kada zauzima položaj subjekta. Ustašice koje su aktivno stvarale fašistički poredak u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj doprinijele su oblikovanju i širenju ideologije koja je vladala ženama glorificirajući majčinstvo kao jedini smisao ženina života i njezinu dužnost prema domovini. Njihova uloga u ustaškom režimu nedovoljno je istražena.

Ključne riječi: antifeminizam; fašizam; ustaška ideologija; majčinstvo; ustašice; propaganda; *Ustaškinja*

Iako se ustaška ideologija zasnivala na reinterpretaciji povijesti i kultu tradicije, jednako kao što su nacionalsocijalizam i fašizam razvijali retoriku vraćanja u idealiziranu narodnu prošlost, fašistički pokreti nisu tradicionalistički u pravom smislu te riječi.¹ Ta prošlost na koju su se fašisti pozivali zapravo nije postojala, a tradicije su idealizirane. I briga za ženu i njezina glorifikacija kao majke i čuvarice nacionalnoga opstanka bila je samo format za provođenje populacijske politike čiji je cilj bila obnovljena i čista rasa (nacija). Fašizam od žena zahtijeva da što više rađaju, a u tom zahtjevu režimi osciliraju između poticanja majčinstva i represivnih mjera. Uobičajeno patrijarhalno viđenje žene u kojem "ženskim tijelom, kao i kućom, upravlja muškarac" u fašističkoj ideologiji postaje radikalnim oblikom upravljanja ženskom seksualnošću radi stvaranja čiste nacije.² Antifeminizam je ključna odlika svake vrste fašizma (u generičkom smislu toga pojma), koja se prečesto zanemaruje u analizama fašističke ideologije.

¹ HOBSBAWM, *Doba ekstrema*, 108.

² ADAMOVIĆ, *Žene i društvena moć*, 13.

Ispitujući kakav je doprinos žena stvaranju ustaške rodne ideologije, pokazalo se da je taj dio hrvatske povijesti slabo istražen. Ključne žene Ustaškoga pokreta bile su obrazovane žene koje su majčinstvo isticale kao jedini smisao života, a o tome su pisale u *Ustaškinji*, glasilu službene ustaške propagande namijenjene pripadnicama pokreta. Prošlost muškaraca i žena sudionika Ustaškoga pokreta zajednička je prošlost. Međutim, iako je njihovo iskustvo zajedničko, ono je ujedno posve različito i govori o funkcioniranju odnosa moći u fašističkoj/ustaškoj ideologiji. Upravo je stoga važno analizirati propagandu koju su provodile vodeće žene Ustaškoga pokreta, a po nalogu i idejnom nacrtu koji su za njih kreirali muškarci. Ustaška politika prema ženama, kao oblik upravljanja ženskom seksualnošću, bila je sastavni dio strategije vladanja. Fašizam, pokazalo se, na kraju uvijek tretira žene kao objekte, bilo da pasivno prihvaćaju podređenost i svođenje identiteta na majčinstvo ili da ga same proklamiraju, pristajući tako na militantni patrijarhat koji ih “čuva” od njih samih. Analiza časopisa *Ustaškinja* pokazat će kako su ustaške žene sudjelovale u propagiranju slike “idealne” hrvatske žene te kakav je bio njihov doprinos u propagandi koja je pratila stvaranje nove države, novoga društva i “novih ljudi”.

Totalitarna ustaška država, društvena revolucija i uloga propagande

Ustaše su uspostavljanje Nezavisne Države Hrvatske (NDH) proglasili svojevrsnim završetkom povijesti. To “ostvarenje svrhe povijesti” bilo je ujedno i početak temeljite transformacije društva u vidu “neizbježne ustaške revolucije” koja će po svemu biti “ideološka kopija i primjena fašističkih načela”.³ Nakon što je poglavnik ostvario državu kao sveti povijesni cilj, i proglašen njezinim stvoriteljem, na red je došlo “stvaranje” novoga društva.

“Nove ljude bi se htjelo vidjeti. Obnovljene ili nanovo stvorene u duhu ustaških načela. (...) Ima to biti revolucija u punom smislu riječi: najpodpuniji prevrat na području duhovnog, moralnog i intelektualnog života hrvatskog naroda.”⁴

Ideja o novoj državi, o totalitarnoj i autoritativnoj NDH, temeljila se izravno na fašističkoj ideologiji, što je vidljivo iz publicistike toga doba. Tako Ivo Bogdan u *Spremnosti* svrstava Ustaški pokret u ondašnje “europske totalitarne pokrete” i definira ga kao “jedan od nacionalističkih i protodemokratskih pokreta suvremene Europe, pače suvremenog svijeta”.⁵ Za njega “fašizam, nacionalsocializam, falangizam i ustaški pokret” imaju oznaku totalitarnosti jer su “oni za razliku od demokratskih stranaka i pokreta jedini nosioci političke

³ CIPEK, “Ustaška politika povijesti”, 141.

⁴ VITKOVIĆ, “Druga revolucija”, 623-624.

⁵ Ivo Bogdan, “Ustaški pokret i državna vlast”, *Spremnost* 1 (1942), br. 18: 2, citirano u: MACAN, *Spremnost 1942. – 1945.*, 31-32.

vlasti u dotičnim državama”.⁶ Tako je nacionalsocijalistička ideja *Volksgemeinschafta* u ustaškoj ideologiji oblikovana u viziju sveobuhvatnoga narodnog pokreta koji predvodi ustaška elita. Pritom je Ustaški pokret planirao “okupiti najčestitije, najbolje, najzdravije i najhrvatskije Hrvate, ljude najveće savjesnosti i najvećeg osjećaja odgovornosti”, koji će odgajati narod u duhu ustaških načela.⁷ Ivo Bogdan elitizam ističe kao “prednost novih nacionalističkih sustava pred starim demokratskim, koji na čovjeka gleda u prvom redu kao na glasača”, te idealizira “vladavinu koja se oslanja na elitnu manjinu ideološki izgrađenih i discipliniranih ustaša”.⁸ A Ante Pavelić, odgovarajući onima koji žele organizacijski preustrojiti Ustaški pokret i pretvoriti ga u političku stranku, ovako obrazlaže ideju ustaštva:

“Ustaški oslobodilački pokret nije bio stvoren kao politička stranka, niti može takvom postati, nego je bio samo organizacija koja je imala za jedan cilj izvojevati oslobođenje hrvatskog naroda i uspostaviti njegovu državnu nezavisnost, a od tog sadašnjeg trenutka ima ona braniti polučenu slobodu i nezavisnost.”⁹

Totalitarna ustaška država u nastajanju imat će za cilj potpunu kontrolu društva. U tom smislu piše i Tias Mortigijija, ni za njega Ustaški pokret nije stranka nego “obći narodni, nacionalistički pokret, pa kao takav ne samo da jest, već i mora biti sveobuhvatan (totalitaran)”.¹⁰ Ustaški pokret, piše Mortigijija, ima namjeru biti “politički organiziran hrvatski narod, njegovo političko očitovanje i izražena volja”, njegov je cilj da “svaki Hrvat bude ustašom, da svaki bude svjestno prožet duhom Ustaških načela, te da u tom smislu živi i radi”.¹¹ Da bi u tome uspjelo, ustaštvo – kao i svaki drugi totalitarni pokret – treba pomoć propagande, čijem će ustroju prionuti od prvoga dana osvajanja vlasti. Pavelić će o propagandi pisati hvalospjeve:

“Promičba – mi smo joj dali tu liepu rieč, prije se upotrebljavala jedna ružnija – propaganda – jest uvijek, napose u vrieme rata, oružje baš takovo kao i topovi i kao puške. I mi znamo da se neprijatelj tim oružjem baš u zadnje vrieme i najjače služi.”¹²

Oružje propagande i kulturna revolucija na jednoj strani, a na drugoj teror – bomba, nož i pištolj. Ustaštvo se nametalo kao državna religija bazirana na mučeništvu, žrtvi i uskrснуću. Na tome će biti stvarani temelji nove države i novih ljudi. Bio je to obrazac gotovo prepisan od nacionalsocijalističkoga pokreta. Adolf Hitler u poglavlju o propagandi i organizaciji naglašava da je

⁶ Isto.

⁷ Isto, 35.

⁸ Isto.

⁹ PAVELIĆ, *Doživljaji. Kako sam osnovao Nezavisnu Državu Hrvatsku*, 139.

¹⁰ Tias Mortigijija, “Ustaški pokret nije stranka”, *Spremnost* 1 (1942), br. 29: 2, citirano u: MACAN, *Spremnost 1942. – 1945.*, 33-34.

¹¹ Isto.

¹² NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo*, 282.

za svaki pokret važno da u “pridobivenom ljudskom materijalu” uoči pristaše i članove, pri čemu je “zadaca promidžbe pridobiti pristalice, a zadaca organizacije osvojiti članove”.¹³ Nationalsocijalizam, naime, ne odustaje od borbe dok cjelokupno njemačko društvo ne prožme ideologijom pokreta. Hannah Arendt kao obilježje totalitarnih pokreta (nacionalsocijalizma i boljševizma) ističe upravo to što nikada ne proglašavaju neki novi oblik vladavine niti se zadovoljavaju samo osvajanjem vlasti i kontrolom državnoga aparata. Ideja totalitarnih pokreta jest da dominaciju ne mogu postići “nikakva država ni puki aparat sile, nego samo pokret koji se stalno održava u kretanju”, stoga je nužna “trajna dominacija nad svakim pojedincem u svakoj sferi života”.¹⁴ Kao osnovne karakteristike totalitarnih sistema Carl Joachim Friedrich i Zbigniew K. Brzezinski ističu, među ostalim, službenu ideologiju koja sažima sve važne aspekte čovjekove egzistencije u društvu, apsolutnu vlast jedne masovne partije/pokreta vođene diktatorom i njezin monopol nad medijima.¹⁵ Imajući uzore u fašističkim pokretima, ustaštvo se otpočetka oblikovalo kao totalitarni pokret, a NDH stvarala kao totalitarna država. U njoj, kao i u svim totalitarnim diktaturama, nije bila “dovoljna poslušnost u javnosti, nego se od ljudi traži da u potpunosti prihvate dogme službene ideologije kojih se moraju pridržavati u svim sferama života”, i u privatnom životu ljudi “moraju biti smjerni vjernici vladajuće ideologije”.¹⁶

U ustaškoj ideologiji obitelj zauzima središnje mjesto – u njoj se čuva i rađa čista nacija. Glorifikaciju majčinstva ustaška politika preuzela je kao gotov fašistički koncept. I sam Hitler u političkoj praksi često je koristio koncept idealizacije majčinstva “opravdavajući” njime rasne zakone i antifeminizam:

“Ma kako se proširilo ženino područje djelovanja, posljednji cilj istinski organskog i logičkog razvoja mora uvijek ponovo biti tvorenje obitelji. Ona je najmanja, ali i najdragocjenija jedinica izgradnje državne građevine. Rad je na čast ženi kao i muškarcu. Dijete, međutim, oplemenjuje majku.”¹⁷

Povodom Majčina dana 1933. u *Angriffu*, službenom glasilu Nacionalsocijalističke stranke (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei* – NSDAP) za berlinski okrug, majka se izjednačava s domovinom:

“Nigdje nemaju žena i majka takvo značenje kao u novoj Njemačkoj. Majka je čuvateljica onog obiteljskog života iz kojeg izvire snage koje će naš narod povesti opet naprijed. Ona, njemačka majka, jedina je nositeljica njemačke narodne misli. Pojam ‘majka’ je vječno vezan uz ‘njemstvo’ – može li nas nešto tešnje zbliziti no misao zajedničkog odavanja počasti majci?”¹⁸

¹³ HITLER, *Mein Kampf*, 207.

¹⁴ ARENDT, *Izvori totalitarizma*, 319.

¹⁵ FRIEDRICH, BRZEZINSKI, *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, 9-10.

¹⁶ CIPEK, “Nacionalsocijalizam kao politička religija”, 322.

¹⁷ REICH, *Masovna psihologija fašizma*, 84.

¹⁸ *Isto*, 87-88.

Rasni zakoni i antifeminizam ključne su odlike ustaške demografske politike i na njoj nastale propagande. Uloga žena u povijesti ustaške diktature tako svjedoči ne samo o rodno-rasnoj ideologiji NDH nego i o uzajamnom odnosu ustaške države i Hitlerove Njemačke, od koje će ustaška vlast izravno preuzimati “demografske” upute kojima će se u NDH regulirati život i smrt.

Obiteljski život kao ustaško načelo, glorifikacija majčinstva i antifeminizam

Obitelj je, a samim tim i uloga žene, utkana već u programsku osnovu Ustaškoga pokreta, u njegov temeljni dokument *Načela hrvatskog ustaškog pokreta*:

“Težište čudoredne (moralne) snage hrvatskog naroda leži u urednom i vjerskom obiteljskom životu, njegova gospodarska snaga u seljačkom gospodarstvu, zadružnom životu i prirodnom bogatstvu hrvatske zemlje, obrambena snaga u sredbotvornim (organizatornim) i prokušanim vojnim vrlinama.”¹⁹

Ustaška načela stvorila je “Poglavnikova duša”, iznosi Danijel Crljen, “u časovima nadahnuća” i ona su, prema riječima toga ustaškog ideologa, “osnovni zakon na kojemu će počivati i razvijati se” mlada država.²⁰ U brošuri objavljenoj 1942. Crljen donosi tumačenje 17 temeljnih ustaških načela da bi “svakom Hrvatu” bila pristupačna ta “enciklopedija ustaške misli”.²¹ Tako se u tumačenju prije citiranog 16. načela – “Izvori hrvatske snage i napretka” – ističe važnost zdrave obitelji koja je “ugaoni kamen svakog naroda, najsigurniji čuvar običaja i žarište prave vjere”, a kao glavni neprijatelji obitelji navode se boljševizam, komunizam, ali i liberalizam, koji potiče “slobodnu ljubav, rastave braka i sprječavanje poroda”. Ta “čudoredna propast” vodi potpunom iščeznuću naroda.²²

Konzervativno-katoličkoj slici uzorne žene-majke ustaška će propaganda dodati rasističku komponentu preuzevši ju iz fašističke ideologije. Ta rasistička komponenta također je izražena u *Načelima*: ustaška država definirana je kao zajednica u kojoj “ne smije odlučivati nitko tko nije po koljenima i po krvi član hrvatskog naroda”.²³ Sve to rezultirat će slikom idealne Hrvatice kao zdrave “arijevke” koja rađa mnogo hrvatske djece i odgaja ih u ustaškom duhu. Takvu je sliku žene kreirala ustaška propaganda izravno usmjerena na pripadnice Ustaškoga pokreta, ali i ona koju Mario Jareb definira “državnom propagandom u širem smislu”.²⁴ Uzimajući u obzir totalitarni oblik ustaške

¹⁹ CRLJEN, *Načela hrvatskog ustaškog pokreta*, 69.

²⁰ *Isto*, 2.

²¹ *Isto*.

²² *Isto*, 69-70.

²³ *Isto*, 44.

²⁴ JAREB, *Mediji i promidžba*, 155.

države, u kojoj je sve bilo podređeno poglavniku kao njezinu stvaratelju, pa tako i svaki oblik promidžbe, Jareb pojam “ustaška promidžba” koristi u užem smislu. Time je upozorio na razlike među propagandnim ustanovama koje su postojale u isto vrijeme, ali su bile usmjerene na različite dijelove društva. U tom smislu ustašku promidžbu definira kao onu čije je djelovanje “usmjereno prema vlastitom članstvu i u mnogočemu je bilo različito od djelovanja državne promidžbe”, koja je bila usmjerena “prema svim društvenim skupinama”.²⁵

Po dolasku na vlast ustaše intenzivno organiziraju vlastite redove da bi od “malobrojne organizacije vojnički okupljenih članova” prerasli u široki narodni pokret, i propaganda će im u tome biti glavni alat, jer čitav je život u NDH trebao postati ustaški.²⁶ Posebna je pozornost stoga posvećena stvaranju organizacija Ustaškoga pokreta i “duševnom odgoju članstva, te pučanstva uopće”.²⁷ Tako je, uz ostalo, osnovana i Ženska loza Ustaškoga pokreta te Ustaška mladež, koja se prema uzrastu članova sastojala od Ustaške uzdanice, Ustaških junaka, Ustaške Starčevićanske mladeži i Sveučilištaraca. Svaka od tih organizacija izdavat će časopise koji su eklatantni primjeri ustaške propagande. Ujedno se u sklopu svake ustaške političke organizacije namjeravalo ustrojiti propagandni ured za odgoj pripadnika/ica pokreta. U sklopu propagande poticanja nataliteta umjesto Majčina dana organiziran je Tjedan hrvatske majke i djeteta, tijekom kojega su se dijelili darovi napuštenoj djeci i siromašnim hrvatskim majkama, obavljala skupna krštenja, a supruge vodećih ustaša bile su kume djeci. I u kreativnom radu umjetnice su trebale u fokus staviti majčinstvo, domovinu i vjeru, jer majčinstvo je sveta dužnost žene:

“Radost je žene najveća nad kolijevkom. (...) Ta velika mati! Jer postoji, mi znamo da ima život dublji smisao, duhovniji, trajniji: život Vječnosti. (...) Pristupivši prvi put kolijevci, ona je skinula raskošno ženstvo, skrušila se svetački i zavjetovala nijemo, da će svoju ljepotu, svoje zdravlje, pa makar i sam život, ako ureba, žrtvovati.”²⁸

Ustaška propaganda kreirat će romantičarsku viziju žene majke, čuvarice ognjišta. U časopisu za najmlađe, *Ustaškoj uzdanici*, žena će biti idealizirana kao odgojiteljica budućih ustaša. Pjesmice za najmlađe opisivat će ju kao “majku malog ustaše”:

“Rasti mi sinko mili,
Dostojan našeg tajke
Pratit će tebe uvijek
Blagoslov ustaške majke.”²⁹

²⁵ *Isto.*

²⁶ JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i NDH*, 107.

²⁷ *Isto.*

²⁸ KOŠUTIĆ, NIKOLIĆ, *Hrvatska majka u pjesmi*, 4.

²⁹ *Ustaška uzdanica* (Zagreb), 1. 2. 1942., 7

Ta prividna glorifikacija žene već se u listovima namijenjenim starijim uzrastima razotkriva kao radikalni antifeminizam koji majčinstvo smatra obavezom žene prema domovini i glavnom svrhom njezina života:

“Bog ubio svaku majku našu,
koja Anti ne rodi ustašu.
Svaku majku potopila rika
koja Anti ne rodi vojnika.
Poglavniče mi smo Tebi vjerni,
Tebi vjerni i za Dom spremni!”³⁰

Ustaška demografska politika bit će po mnogočemu represivna. Odmah po osnutku NDH vlast donosi rigidne zakonske odredbe o državljanstvu, o rasnoj pripadnosti, o zaštiti arijske krvi i časti hrvatskoga naroda, o prelasku s jedne vjere na drugu te na kraju i o upućivanju “nepoćudnih i pogibeljnih osoba na prisilni boravak u sabirne i radne logore”. Iako je vlast nastavila primjenjivati Krivični zakonik iz 1929., koristeći termin Kazneni zakonik, on je pretrpio znakovite izmjene koje upućuju na rodno-rasnu fašističku ideologiju Ustaškoga pokreta. U vrijeme NDH pobačaj je bio zabranjen, bilo kao “samopobacivanje” ili djelo koje je počinila treća osoba. To, naravno, nije bila nikakva novost, jer je zabrana preuzeta od Kraljevine Jugoslavije. Međutim, pooštrenjem kazne djelo “samopobačaja” podignuto je s ranga prijestupa na rang zločina i kazna je bila od pet do deset godina teške tamnice. Liječniku ili osobi koja učini pobačaj prijetila je smrtna kazna.³¹

Prema režimskoj propagandi, u međuratnoj Jugoslaviji cvjetali su nemoral i seksualni poroci. Prostitucija se tolerirala, a policija je zatvarala oči na zločin pobačaja. To ne samo da je dovelo do nemoralna, nego je rezultiralo i dramatičnim padom nataliteta. Ustaški je režim kao jedan od svojih primarnih društvenih zadataka isticao radikalni i trajni preokret takva negativna trenda. U službenoj publikaciji kojom se obilježilo prvih šest mjeseci NDH vlast je kriminalizaciju pobačaja isticala kao jedno od svojih najvećih postignuća. Za neke ustaške ideologe, međutim, drakonski zakoni nisu bili dovoljni. Smatrali su da smrtna kazna treba vrijediti za sve koji su počinili pobačaj bez iznimaka i bez obzira na okolnosti. Bilo je i sugestija da se radikalno promijeni Zakon o nasljeđivanju da bi imovina i bogatstvo obitelji koje nemaju djecu pripali državi, odnosno svojevršnom fondu za pomoć siromašnim obiteljima s više djece. Da bi se žene zastrašilo, objavljivali su se “stručni” članci o stravičnim posljedicama koje može imati pobačaj. Profesor medicine Eduard Miloslavić piše da su “žene koje su se podvrgle kirurškom nožu u opasnosti da unište vlastite brakove” jer pobačaj dovodi do svađa, nepovjerenja i razvoda. Isto tako ima katastrofalne fizičke i psihičke posljedice “poput frigidnosti i histerije”. Kod nekih žena on izaziva neprirodno seksualno uzbuđenje i tjera

³⁰ *Ustaška mladež: omladinski prilog “Ustaše”* (Zagreb), 26. 9. 1941., 16.

³¹ SRPAK, “Kazneno pravo”, 1126.

ih u prostituciju.³² Ustaški režim često je povezivao zločin pobačaja s nemoralom žena u liberalnom kapitalizmu i pokretima za žensku emancipaciju. Za ustaške je ideologe ženska emancipacija bila pogrešna i pogubna, dovela je do krize obitelji. Ustaška žena trebala je biti “hram duha, ognjište vjere, morala i čistoće”, ona živi za svoju obitelj, ona je duša kuće, skromno odjevena, ponosna i dostojanstvena.³³ Nezavisna Država Hrvatska naslijedila je od Kraljevine Jugoslavije i Zakon o suzbijanju spolnih bolesti, kojim je prostitucija zabranjena. Također je 6. studenoga 1941. donijela Zakonsku odredbu o suzbijanju prosjačenja, skitnje i bludničenja. Međutim, vlasti su zapravo licemjerno pokušale uvesti neki oblik dopuštene i kontrolirane prostitucije. Ratno stanje i prisutnost raznih vojski pogodovali su širenju prostitucije i spolnih bolesti i u gradovima su se otvarale javne kuće, koje je vlast očito tolerirala. Nije ih zatvarala i zabranjivala premda je osnovala Ured za suzbijanje spolnih bolesti i tajne prostitucije.³⁴

Prve rasne odredbe donesene su po uzoru na nacističku Njemačku već 30. travnja 1941. godine. Ustaše su proglasili da u njihovoj državi više nema mjesta za: na prvom mjestu Srbe, a onda Židove i Rome, koji su rasnim zakonima proglašeni “nearijskim” narodima. Prema odredbi o zaštiti arijske krvi, zabranjeno je sklapanje braka Židova i drugih osoba koje nisu arijskoga podrijetla s osobama arijskoga podrijetla. Za one koji prekrše tu odredbu određuje se kazna od šest mjeseci strogoga zatvora i gubitak državljanstva za državljane NDH. Za državnoga službenika koji sklopi nedopušteni brak kazna je šest mjeseci zatvora i gubitak službe.³⁵ Također se zabranjuje “izvanbračno spolno općenje Židova ili ine osobe, koja nije arijske krvi, sa ženskom osobom arijskog podrijetla”.³⁶ Budući da se cjelokupna unutarnja politika NDH temeljila na politici nacionalsocijalističke Njemačke i fašističke Italije, ustaški dužnosnici prilagodili su cijelo zakonodavstvo, pa tako i zakonske odredbe koje su se ticale nacionalne i rasne isključivosti. U tom režimu žene će biti žrtve, ali i aktivne sudionice u organizaciji i djelovanju Ustaškoga pokreta.

Ustaška mladež, Ženska loza Ustaškoga pokreta i ustaške intelektualke

Za odgoj djevojaka i žena u ustaškom duhu bile su zadužene organizacije ženske Ustaške mladeži i Ženske loze Hrvatskog ustaškog pokreta. Zakonskom odredbom o osnivanju Ustaške mladeži 12. srpnja 1941. mladež je svrstana u četiri dobne skupine i podijeljena po spolovima. Teritorijalni ustroj organizacije pratio je granice župa, gradova i sela, a njezin glavni zadatak bio je ustroj i odgoj, odnosno “okupljanje, ustrojstvo i odgoj čitave mladeži” s naglaskom na to da država “sada preuzima potpunu i sveopću brigu oko odgo-

³² YEOMANS, *Visions of Annihilation*, 147.

³³ *Isto*, 150.

³⁴ ZORKO, *Prostitucija u Zagrebu*, 106.

³⁵ SRPAK, “Kazneno pravo”, 1137.

³⁶ *Isto*, 1135.

ja narodnog podmlatka”.³⁷ U stvaranju novoga društva odgoj mladih imao je presudnu ulogu, trebalo je stvoriti nove ljude, kreirati “novoga” muškarca i “novu” ženu, stoga je njihov odgoj različito zamišljen. Prva zapovjednica ženske Ustaške mladeži Mira Dugački³⁸ ovako opisuje ulogu koju je ustaška ideologija namijenila djevojkama:

“Mi želimo u Hrvatskoj naraštaj svijesnih djevojaka i žena. (...) One će trebati znati, da je obitelj i dom njihovo kraljevstvo. Svaka treba da zna, da je majčinstvo njena prva i najsvetija dužnost i da o njoj ovisi budućnost Hrvatske. Svaka od njih treba da imade duboku svijest, da je za Hrvatsku njeno nutarnje djelovanje isto tako važno, kao i vanjsko djelovanje muškaraca.”³⁹

Ženska loza Hrvatskog ustaškog pokreta zamišljena je kao organizacija za žene iznad 21 godine, premda je udanim ženama i studenticama upis u Žensku lozu bio dopušten i prije no što bi napunile tu dob. Pavelićeva odredba o osnutku Ženske loze proglašena je u studenom 1941., a njezino djelovanje službeno počinje 10. travnja 1942. godine. Pripadnice ženske Ustaške mladeži i Ženske loze nosile su uniforme i polagale ustašku zakletvu:

“Zaklinjem se Bogom svemogućim i svime što mi je sveto, da ću se držati ustaških načela i pokoravati propisima, te da ću izvršavati naloge Poglavnika i po njemu postavljenih dužnostnica i da ću svaku povjerenu mi tajnu najstrože čuvati. Zaklinjem se da ću u redovima Ženske loze hrvatskog ustaškog pokreta raditi za hrvatski narod i za Nezavisnu Državu Hrvatsku, na svakoj zadaći, koja bude Ženskoj lozi hrvatskog ustaškog pokreta povjerena i napose na polju promicanja čestitog i društvenog života i dobrotvornog rada. (...)”⁴⁰

Za upravnu zapovjednicu Ženske loze imenovana je Irena Javor.⁴¹ Bila je izravno podređena vrhovnom organu, Glavnom ustaškom stanu, i nadzirala je stožernice, ustašice odgovorne za organizaciju žena u župama. Gradovima su upravljale logornice, općinama tabornice, a selima zbirnice. Ustašice su se u prisezi obvezivale na “rad za hrvatski narod”, koji je obuhvaćao humanitarne aktivnosti, pomoć siromašnima i ranjenicima. Plele su čarape i kape za

³⁷ “Dvije napomene – Uz stožerno vijećanje Ustaške mladeži”, *Ustaška mladež: službeno glasilo Ustaške mladeži* (Zagreb), 9. 8. 1942., 1.

³⁸ Mira Dugački bila je zapovjednica ženske Ustaške mladeži od 1941. do siječnja 1943., kada ju na tom položaju zamjenjuje Dolores Bracanović.

³⁹ “Ženska mladež u novoj Hrvatskoj”, *Ustaška mladež: omladinski prilog “Ustaše”*, 3. 8. 1941., 15.

⁴⁰ *Ustaškinja* (Zagreb), 10. 4. 1942., 12.

⁴¹ Irena Javor (Zagreb, 1914. – Maribor /?, 1946.), kći Stipe Javora, pripadnika pravaškoga pokreta. Završila je Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i bila srednjoškolska profesorica. Od 1941. do 1945. upravna je zapovjednica Ženske loze Ustaškoga pokreta. Početkom 1945. imenovana je za pripadnicu Poglavnikove tjelesne bojne. Nakon povlačenja u Austriju u svibnju 1945. savezničke postrojbe izručile su ju partizanima s velikom skupinom pripadnica Ženske loze. Posljednji je put viđena u zarobljeničkom logoru u Mariboru (STUPARIĆ, *Tko je tko u NDH*, 170).

vojnike, pripremale priredbe i organizirale smještaj i prehranu za izbjeglice. Svake godine u svibnju organizirale su Tjedan majke i djeteta, u kojem su siromašnoj djeci darivale odjeću i priređivale različite manifestacije. Pritom su, naravno, pomagale isključivo hrvatskim ženama. Važan dio njihovih aktivnosti odnosio se i na mobilizaciju žena u Ustaški pokret i ideološki rad, odnosno “organizaciju političkih tečajeva za članice, gdje su se čitali Pavelićevi govori, tumačila hrvatska povijest i održavala predavanja o ustaškim pravilima”.⁴² Zagreb je, kao i Sveučilište, imao svoj posebni stožer. Povjerenice zagrebačkih tabora bile su Mandica Lučić, Vlasta Arnold⁴³, Silva Radej i Đurđica Vitković. Godine 1943. stožernicom za Zagreb postaje ravnateljica zagrebačke III. državne ženske realne gimnazije Olga Osterman.⁴⁴

Jedna od najuglednijih ustaških intelektualki bila je dr. Zdenka Smrekar, ravnateljica Ženske realne gimnazije u Sušaku, književnica, pjesnikinja i urednica časopisa *Ženski svijet*, *Žene danas* i *Naše žene*. Imenovana je odjelnom predstojnicom za žensko školstvo u Ministarstvu bogoštovlja i nastave. U svibnju 1941. organizirala je ustaško žensko školstvo i osnovala školu za ustaške dužnosnice, u kojoj su djevojke bile ideološki formirane za odgojiteljice mladeži. Postaje kulturni ataše u hrvatskom veleposlanstvu u Beču. Nakon sloma NDH uhićena je i nečijim zauzimanjem puštena. Ponovno je u proljeće 1946. odvedena iz stana i nikada se više nije vratila.⁴⁵ Nakon Mire Dugački zapovjednica ženske Ustaške mladeži bila je Dolores Bracanović. Ona će u svibnju 1945. s Pavelićem napustiti Hrvatsku i prijeći u Austriju, o čemu je objavila dnevnički zapis “S poglavnikom na povlačenju” (*Hrvatski narod*, 1960.).

Ipak, prva žena NDH svakako je bila Marija Pavelić. Iako na prvi pogled “nevidljiva supruga”, ona odlučuje o smjenama i imenovanjima ustaških dužnosnika.⁴⁶ Marija Pavelić “vodi ustaški dječjački zavod u kojem se odgajaju budući dužnosnici NDH, uz pomoć osobnih špijunki iz ženske ustaške organizacije, između ostalog i Irene Javor, vodi nadzor nad zagrebačkim građanskim društvom”, brine se čak i “za vanjski izgled Zagreba jer ga je smatrala previše

⁴² BITUNJAC, “Velike su naše dužnosti prema narodu”, 251.

⁴³ Vlasta Arnold (Zagreb, 1896. – Zagreb, 1963.), kći književnika, filozofa i pedagoga Đure Arnolda. Završila je učiteljsku školu i bila učiteljica. Godine 1927. pristupa katoličkoj organizaciji Sveza hrvatskih orlica i djeluje kao odbornica misije. U Velikom križarskom sestrinstvu izabrana je za zamjenicu voditeljice. U Ženskoj lozi posebno se bavila karitativnim i socijalnim pitanjima i bila je zamjenica upravne zapovjednice. U svibnju 1945. preživjela je partizansko masovno strijeljanje kraj Dravograda i nakon dva mjeseca pješčenja i skrivanja vratila se u srpnju kući u Zagreb. Uhićena je u kolovozu 1945. i osuđena na dugogodišnju robiju: dva mjeseca u logoru u Staroj Gradiški i deset godina u logoru u Slavonskoj Požegi, odakle izlazi u travnju 1956. godine (STUPARIĆ, *Tko je tko u NDH*, 11).

⁴⁴ Olga Osterman (? 1885. – Argentina, 1955.). Za NDH bila je ravnateljica III. ženske realne gimnazije u Zagrebu. Književne priloge objavljivala je u časopisima. Prema nekim izvorima, Matoš joj je posvetio pjesmu *Utjeha kose*. U kolovozu 1943. imenovana je stožernicom Ženske loze Ustaškoga pokreta. Nakon sloma NDH emigrirala je u Australiju (STUPARIĆ, *Tko je tko u NDH*, 303).

⁴⁵ *Isto*, 362.

⁴⁶ BITUNJAC, “Marija Pavelić”.

balkaniziranim”.⁴⁷ Slavko Kvaternik o Mariji Pavelić kaže da je bila i “voljom i intelektom” jača od svojega muža. “Bolesno častohlepna i bez ikakvih skrupula u biranju sredstava”, utjecala je na njega u svim područjima politike, a “naročito u srpskom pitanju u ustaškom pokretu, bila je ona iza zastora konačni i odlučujući faktor”.⁴⁸

Ustaškinja – glasilo žena Ustaškoga pokreta

Časopis *Ustaškinja* izlazio je jedanput mjesečno od 10. travnja 1942. do 10. travnja 1945. godine. Izdavač je bilo Zapovjedništvo Ženske loze Hrvatskog ustaškog pokreta, a kao vlasnik se navodi Ustaški nakladni zavod. U listu su objavljivale vodeće žene Ustaškoga pokreta poput glavne urednice Đurđice Vitković, odgovorne urednice Silve Radej, profesorica Zdenke Žanko i Olge Osterman, upravne zapovjednice Ženske loze Irene Javor i povjerenice zagrebačkoga tabora Vlaste Arnold. Naslovnica prvoga broja očekivano donosi fotografiju Ante Pavelića, a u preostalim brojevima toga godišta na naslovnim su stranicama uglavnom fotografije prirode, vojnika, hrvatskoga sela i djece. Od travnja 1943. na naslovnica je službeni znak Ustaškoga pokreta: veliko slovo “U”, goruća bomba i grb, i tako će ostati do posljednjega broja. Jedini portreti u *Ustaškinji*, ujedno formatom najveće fotografije, prikazuju Antu Pavelića, a ostale najčešće prikazuju djecu, žene kako rade na njivi, u bolnici, u sirotištima, u kuhinjama i školama. U prvom broju *Ustaškinja* iznosi uređivačku politiku i deklarira se kao glasilo Ustaškoga pokreta i društvenoga “preporoda”.

“‘Ustaškinja’ mora pomagati Žensku lozu hrvatskog ustaškog pokreta u njezinom radu oko preporoda hrvatskih žena. Težište postavljamo na ideološku izobrazbu. Hrvatska žena ima naći u ‘Ustaškinji’ jasne i izpravne poglede na život i ulogu žene u životu naroda. Poglavnikovi govori, ustaška načela, zakoni temelj su ‘Ustaškinje’ i njenog smjera. Za Poglavnikom k sreći i blagostanju Hrvatske!”⁴⁹

Ustaškinja je izvještavala o radu i karitativnim akcijama Loze, tumačila ulogu žene i obitelji u NDH u skladu s ustaškom antifeminističkom propagandom, publicirala Pavelićeve govore i zakonske odredbe, veličala poglavnika i interpretirala povijest u skladu s ustaškom politikom povijesti. Posljednji broj, od 10. travnja 1945., propagira ratnu pobjedu u isto vrijeme kada je Pavelić već u bijegu.

Analiza svih brojeva (25) časopisa *Ustaškinja* pokazuje da su lik i djelo Ante Pavelića sastavni dio sadržaja većine tekstova te da se protežu u svim tematskim okvirima. Poglavnik se pojavljuje kao tvorac hrvatske države, otac

⁴⁷ BITUNJAC, “Velike su naše dužnosti prema narodu”, 246.

⁴⁸ KRIZMAN, *Ante Pavelić i ustaše*, 415.

⁴⁹ *Ustaškinja*, 10. 4. 1942., 2.

nacije (Starčević se spominje u tek nekoliko tekstova) i “muž kojeg je hrvatskom narodu poslala Božja providnost”. On je onaj tko skrbi o narodu, a posebno o majkama. Urednica Đurđica Vitković potpisuje većinu tih tekstova o poglavniku, kao i tekst pod naslovom “Djela govore” o izgradnji radničkih domova za “očeve mnogobrojne djece” u svibnju 1942. godine. Ustaše slijede nacionalsocijalističku populacijsku politiku potpomažući obitelji s više djece, ali tzv. radnički domovi ostat će im jedini takav projekt.

“To su Radnički domovi, u koje njihov ostvaritelj – naš Poglavnik želi, da uniđe blagoslov Božji i da tako postane svaki dom dom ljubavi, dom valjanog obiteljskog života (...) Poglavnik je prije godinu dana poklonio i svima Hrvatima dom, najljepši, najsvetiji, najdraži dom – oslobođenu domovinu. Da li smo sposobni živjeti u tom domu, da li smo zavriedili takav dom i takog otca, pokazat će naša djela.”⁵⁰

Isti broj *Ustaškinje* donosi ulomak iz Pavelićeve knjige *Strahote zabluda* u kojem se ističe da komunizam i obitelj ne mogu zajedno pod isti krov.

“Obitelj traži ženu, koja ljubi, radja, odhranjuje i odgaja. Komunizam stvara ženu, koja može radjati bez ljubavi, koja ne treba odhranjivati i koja ne smije odgajati. Obitelj se savija oko ognjišta, a komunizam se hrani u ogromnim skupinama i industrijaliziranim kuhinjama, obitelj treba otca, a komunizam ima pučke komesare, obitelj je predaja, a komunizam je dotepenac, koji ne poznaje niti priznaje predaja.”⁵¹

Središnja misao većine Pavelićevih govora upućenih ženama svodi se na majčinstvo kao glavni poziv ženi: “Vi majke, rađajte zdravu djecu, odgajajte u njima zdrav hrvatski duh, duh novih pokoljenja koja imaju biti vezana uz našu zemlju.” Ni aktivno sudjelovanje u Ustaškom pokretu ženu ne smije odvratiti od majčinstva, uloga ustaških žena u izgradnji države odnosi se prije svega na njihovu ulogu majki i odgojiteljica:

“Danas ostaje na ženi i dalje velika dužnost, da odgaja sinove, da pomaže braću i muževe u jednom novom društvenom radu, a to je izgradjivanje i učvršćivanje onoga što smo stekli – izgradjivanje i uredjenje Nezavisne države Hrvatske. Hrvatica se ne treba plašiti, da će je obveze i dužnosti prema narodu na koje se ustaškom prisegom obvezala, ikada sprečavati u vršenju njenih dužnosti u obitelji i službi. Naprotiv, prisega joj pomaže da poletnije sdušnije vrši i jednu i drugu dužnost.”⁵²

Žena je stvorena da bude majka – to je središnja misao većine tekstova *Ustaškinje*. Majka je temelj države, na njoj počiva odgoj budućih naraštaja.

⁵⁰ Đurđica VITKOVIĆ, “Djela govore”, *Ustaškinja*, 10. 5. 1942., 3.

⁵¹ Ante PAVELIĆ, “Strahote zabluda”, *Ustaškinja*, 10. 5. 1942., 9.

⁵² Irena JAVOR, “Ustaška prisega”, *Ustaškinja*, 10. 5. 1942., 4.

“U poplavi materijalističkog naziranja na svijet i društvo majkama je bilo teško naći jedan smjer odgoja, jer su i same bile odgajane u krivim shvaćanjima. (...) Bezkarakternost narodnih izdaja, vjerskih izdaja i moralnih izdaja nema više mjesta u Hrvatskoj. Danas hrvatska majka ima ustaška načela kao temelj odgoja svoje djece u narodnom, državnom i etičkom duhu.”⁵³

Ustaškinja tumači kako treba izgledati, što treba činiti, govoriti i misliti “uzorna” hrvatska žena. Olga Osterman iskazat će se kao strastvena propagatorica ideje o ženi preporoditeljici nacije.

“Izgradjena hrvatska žena mora postati tihi borac, koji će hrvatskom narodu pomoći da postane: 1. brojčano što veći; 2. tjelesno i duševno što zdraviji; 3. čudoredno što izradjeniji i viši; 4. kulturno što jači; 5. narodno što sviestniji i 6. što snažniji i što borbeniji u svakom pozitivnom smislu slušotvorniji.”⁵⁴

Hrvatska je majka “svetinja i čuvarica Hrvatstva”, piše Irena Javor, ona je “klesar značaja čudoredne vrijednosti i ciele hrvatske budućnosti”.⁵⁵ To romantičarsko vraćanje u navodno idiličnu prošlost, mit o narodnoj duši i majka koja se mora žrtvovati za naciju, svojstveno je fašističkim pokretima, jednako kao i strah od depopulacije. Tako Silva Radej upozorava u tekstu “Za život naših obitelji”:

“Biela kuga je najveća sramota, najgadnija zabluda i najdublji pad čovječanstva. Vratiti se valja! Vratiti k istini, ljubavi i požrtvovnosti, jedinome putu vlastite pojedinačne i narodne sreće.”⁵⁶

Stožernica grada Zagreba Olga Osterman u svojem će se govoru u sabornici prigodom proslave druge godišnjice osnutka Loze približiti gotovo eugeničkoj viziji žene:

“Žena je živородno-čudoredni korien obitelji, a obitelj je isto takvi korien naroda i države. Žena daje obitelji nove članove kao živородno-čudoredne jedinice, a obitelj ih predaje narodu i državi.”⁵⁷

Posebna poglavlja *Ustaškinja* će ispisati o obrazovanim ženama, o tome što trebaju činiti intelektualke te kakva je to moderna žena nove Europe:

“Koje su nam dužnosti? Da činimo ono, za što nas je Bog najvećma obdario, čime najviše možemo koristiti. Mi intelektualke, kao i svaka priprosta ženica, prije svega da izpunimo svoju veliku dužnost žene, majke. Stvoriti čovjeka. Nu stvoriti ga ne samo tielom, nego i dušom. Uzgojiti ga da bude zaista čovjek.”⁵⁸

⁵³ Zdenka ŽANKO, “Majka u svietlu ustaštva”, *Ustaškinja*, 10. 11. 1942., 7.

⁵⁴ Olga OSTERMAN, “Žena u novoj hrvatskoj državi”, *Ustaškinja*, 10. 4. 1942., 5.

⁵⁵ Irena JAVOR, “Majka čuvarica Hrvatstva”, *Ustaškinja*, 10. 6. 1942., 10-11.

⁵⁶ Silva RADEJ, “Za život naših obitelji”, *Ustaškinja*, 10. 8. 1942., 7.

⁵⁷ Olga OSTERMAN, “Stožernica pozdravlja Poglavnika”, *Ustaškinja*, 10. 12. 1943., 15.

⁵⁸ Ela MAROŠ, “Uloga hrvatske školovane žene”, *Ustaškinja*, 10. 11. 1944., 32.

Ustaštvo ženu vidi kao čuvaricu ognjišta i čuvaricu hrvatstva, njezin je poziv majke uzvišen i kada ona shvati tu uzvišenost, poletjet će “ususet Po-glavniku, stvaraocu nove, sretne i blagoslovljene Hrvatske – da mu radosno i predano s najvećim povjerenjem pruži živo i divno, njenim mukama i suzama, ljubavi i hrabrošću iztesano kamenje, da ga on kao graditelj upotriebi u dizanju najčvršćih – neoborivih bedema Hrvatsva”.⁵⁹ Glavni zadatak ustaške žene je rađanje sinova, koje mora biti spremna žrtvovati na braniku domovine, i kćeri, koje treba odgojiti u duhu budućega majčinstva spremnog na žrtvu.

“Ustaštvo hoće da ženu ponovo vrati u obitelj, zapravo, da joj omogući stvoriti obitelj i u obitelji razviti svoje prirodne sposobnosti i prirodnu sklonost. (...) Dakako, da će ustaštvo morati dulje vremena i vrlo uztrajno stvarati tvarne i duhovne uslove za razvitak prave majke kao duše obitelji: ono će morati u prvom redu razteretiti ženu od javnih zaposlenja, a muževima dati mogućnost pristojne zarade za uzdržavanje obitelji (...)”⁶⁰

Moderna žena nove Hrvatske bit će moderna žena Europe, stopostotna žena, skromna i tiha radnica, čuvarica obiteljske časti i sreće, piše Ela Maroš kritizirajući ženski rad bez ekonomske potrebe.

“Postala je pisarica, tajnica i najednom joj ambicije izgubiše granice: htjede biti i gospodin sudac, i mjernik, i ministar domobranstva. A što posebno očekujemo od žene intelektualke? Čemu joj škole? Svakako, prvenstveno da bude dorasla mužu radi uzajamnog razumijevanja. Znanje će joj nadalje dati prednost u uzgoju djece, vođenju doma.”⁶¹

Ipak, žena može biti intelektualna radnica ako u sebi osjeti poziv, objašnjava Maroš, ali tek kada ispuni majčinsku ulogu. Za primjer uzima Ivanu Brlić-Mažuranić, jer je “uzela pero u ruke kad joj stade odrastati četica od sedmoro djece”. Đurđica Vitković obračunava se s feminizmom:

“Željom ne samo za izjednačenje žene s mužkarcem, nego preoblikovanjem njenim u njega nerazumnim i bez svakog ponosa oponašanjem mužkarca u kretnjama, nošnji, načinu života i upotrebi njegovoj rodili su samo novim negativnostima, porazima i poniženjima za ženu. Nezadovoljna sufražetka, mužkaračka pobornica ženskih prava nije vratila ženu ženi. Ona ju je izvukla iz nje, a u mahnitavu oponašanju mužkarca izvrgla je ponovno ruglu i deformirala je podpuno. – Izgubivši samu sebe nije mogla naći pravu mjeru, pravi put, postupak i mjesto. Sredina je kao zlatno pravilo i ovdje najbolja.”⁶²

Fašizam je ta zlatna sredina, zlatni kavez privatne sfere iz kojega dobrostojeće ustašice nemaju potrebe progovarati o progonima i nepodobnima, o siromašnoj i potplaćenju ženi.

⁵⁹ Irena JAVOR, “Ustaška prisega”, *Ustaškinja*, 10. 8. 1942., 4.

⁶⁰ Zdenka ŽANKO, “Majka u svietlu ustaštva”, *Ustaškinja*, 10. 11. 1942., 7.

⁶¹ Ela MAROŠ, “Uloga hrvatske školovane žene”, *Ustaškinja*, 10. 11. 1944., 33.

⁶² Đurđica VITKOVIĆ, “Žena – poglavni pobočnik”, *Ustaškinja*, 10. 9. 1943., 1.

Profesorica Olga Osterman u tekstu “Važnost ženske srednje škole za duhovnu izgradnju nove Hrvatske” govori o nužnosti obrazovanja da bi žene mogle zamijeniti muškarce dok su oni na fronti, ali pritom smatra da su za žene samo neka zanimanja: nastavnica u ženskim osnovnim i srednjim školama i liječnica, “osobito za naš seoski, u prvom redu muslimanski svijet, i za djecu, te kao radnica na polju društvene skrbi i pomoći”. Osterman nudi viziju školstva različitog za žene i muškarce s različitom grupom predmeta. U tu novu žensku školu mogle bi se upisivati samo one djevojke koje ne bi u školi vidjele šansu da dođu do boljega zaposlenja ili višega društvenog položaja, nego zbog “čiste želje za znanjem”.

“Prema tome, iako i mužka i ženska srednja škola imaju, uglavnom istovjetnu zadaću, njihov ustroj ipak ne bi smio biti jednak. (...) Čvrsto nadovezujući na prirodopis, računajući amo i nauku o čovjeku, pa na kemiju, mora se što dublje zahvatiti u pojedinačno, porodično i narodno gospodarstvo, a savezno s time i u nauku o zdravlju. (...) Isto tako, nadovezujući na moralku i psihologiju, treba dobro zahvatiti u narodnu, porodičnu i pojedinačnu pedagogiju, s naročitim obzirom na sitnu djecu.”⁶³

Autorice tekstova u *Ustaškinji*, redom obrazovane žene, slave kućanicu i njezinu “svetu” zadaću održavanja doma: “žena domaćica, ona čarobnica, vladarica mira, reda, blagoslova i sreće, velike i duboke sreće.” U isto vrijeme u rubrici praktičnih savjeta objavljuivat će teme o kućnim pomoćnicama, što pokazuje koji su položaj visokopozicionirane članice Ženske loze imale u društvu. Bile su to dobrostojeće žene odrasle u građanskom društvu, njihovi su očevi bili intelektualci, profesori, gradonačelnici, imućni i uglavnom na visokim položajima. I one su stekle visoku naobrazbu: zapovjednica Mladeži Dolores Bracanović bila je studentica Filozofskoga fakulteta, Irena Javor učiteljica, jednako kao i Vlasta Arnold, Olga Osterman i Zdenka Smrekar. Obrazovanje je bilo poželjno za učiteljska i profesorska zanimanja u skladu s ulogom majke odgojiteljice, međutim trebalo ih je spriječiti u obrazovanju za druge visokokvalificirane poslove. Duglavlak i ministar nastave Mile Budak zahtijevao je da se ženama zabrani studij prava i medicine jer, prema njegovu mišljenju, “žena nije rođena niti da bude odvjetnik niti da bude sudac” jer “svakako nije dosta da zapale cigaretu, pa da budu dobar sudac”. “Ženska narav” nije ni za studij medicine, jer “ako pitate naše gospodje, koja je kad joj je bilo zlo išla liječnici, niti jedna ne će ustati, ili bar vrlo rijetka”.⁶⁴ Stav ustaša prema intelektualcima bio je jednak kao i prema drugim ženama, svodio se na to da je majčinstvo iznad svega, a rađanje djece dužnost prema novoj državi. Obrazovanje koje su imale bilo im je tek “dodana vrijednost” koju su trebale usmjeriti na odgoj novih naraštaja “čiste” hrvatske krvi. U svim

⁶³ Olga OSTERMAN, “Važnost ženske srednje škole za duhovnu izgradnju nove Hrvatske”, *Ustaškinja*, 10. 6. 1942., 6.

⁶⁴ BITUNJAC, “Velike su naše dužnosti prema narodu”, 244.

tekstovima *Ustaškinje* progovara takva ideologija duboko orijentirana protiv žene. Čak se i u rubrici “Iz kulturnog života”, koja je donosila kratke portrete uglavnom likovnih umjetnica popraćene slikama njihovih radova te poneku vijest o izdavaštvu, mogu pronaći takvi tekstovi:

“Rasna i nacionalna borba za obstanak je u svojoj suštini borba za diete. Imati ga u kolijevci, imati ga za sebe, za svoju stvar, za borbu, za ideale. (...) Ustaštvo želi pročistiti hrvatstvo od svih natruha internacionalizma i sačuvati Hrvatsku slobodnu i svoju za sva vremena. (...) Zato briga za djecu nije u ustaškoj Hrvatskoj snobizam, nego izpravno shvaćena stvarnost. To se mora odraziti i u praksi i na području dječje književnosti.”⁶⁵

I na kraju, kakva je to uzorna hrvatska žena koju propagira *Ustaškinja*, koja je njezina poželjna identitetska odrednica? Najbolji odgovor dala je Vlasta Arnold u tekstu “Čestit društvojni život i dobrotvorni rad”:

“Žena je doista postala lutka, pomodna figura, pokladna maska. Ništa više od toga. No nova Hrvatska hoće opet imati stari tip žene i djevojke. Samo zato, jer zna da bez poštenih i čistih djevojaka ne možemo imati vjernih i požrtvovnih žena ni majki i obrnuto.”⁶⁶

Ustaške ratničke žene i emancipacija

Iako je ustaška ideologija žene namjeravala vratiti u kuću – njihovo “prirodno okruženje” – taj zadatak nije bio jednostavan kako se na početku činilo. Ratne okolnosti uzrokovala su nedostatak radne snage i žene su zauzimale mjesta muškaraca, radile njihove poslove, a i sveučilišta su se sve više feminizirala, dok su muški studenti odlazili na frontu, žene su punile sveučilišne klupe. U Europi je Prvi svjetski rat zaustavio tzv. prvi val feminizma i žensku borbu za pravo glasa, vlasništva i obrazovanja. On je dijelom ostvario ciljeve i u nekim su zemljama žene dobile pravo glasa, a bilo je pomaka i u pravu žena na obrazovanje. Na području Hrvatske do Prvoga svjetskog rata osnovane su brojne ženske udruge za humanitarni rad, očuvanje baštine i obrazovanje djevojaka. Iako su ustašice odbacivale feminizam kao pogubnu ideju, očekivale su određenu emancipaciju, a aktivnost u Ustaškom pokretu vidjele su kao platformu za realizaciju svojih ciljeva.

“Ustaštvo zove i čeka. Ono je diže na visok piedestal, cieni je kao sestru i majku, kao predanu i pouzdanu suradnicu na svim područjima javne djelatnosti. (...) Hrvatska se žena mora odazvati. Poziv u organizaciju ona će shvatiti kao čast kojom je odlikuje sam Poglavnik, kao jedinstvenu priliku da bude izabra-

⁶⁵ S. VITKOVIĆ, “Kroz naš kulturni život”, *Ustaškinja*, 10. 2. 1944., 9.

⁶⁶ Vlasta ARNOLD, “Čestit društvojni život i dobrotvorni rad”, *Ustaškinja*, 10. 2. 1942., 11.

na, da nikada ne zataji, da ni predčim ne preže i da uvijek u svako doba izvrši svoju dužnost.⁶⁷

Preokupacija režima majčinstvom, osim ideala nježne požrtvovne majke, proizvela je i sliku ratničke žene, spartanske majke koja svoje sinove prati u borbu i žrtvuje ih za domovinu. Nova je hrvatska majka kao

“lavska čuvarica svoje časti. Ta majka je drug, prijatelj, savjetnik i pomagač svoga muža. Ta majka radja dvanaest sokolova i oprema dvanaest nevjestica. Ta majka daje sebe da pomogne svojim, gubi sebe da spasi svoje, zaboravlja sebe, da se sjeća svojih. Ta majka narodne pjesme kao Spartanka prati sinove u borbu, strepi nad njihovim životom, ali još više nad njihovom čašću u borbi i nad njihovom pobjedom. Ta majka moli i zaziva blagoslov na cielu kuću, nad cielo ognjište i nad cieli narod”.⁶⁸

Mlade ustaške aktivistkinje revolucionarnoga duha nisu se mogle pomiriti ni s ulogom koju im je nametao režim, ulogom majke i kućanice. Željele su biti uključene u društvene promjene i izgradnju države. Kao odgovor na njihove zahtjeve ustaške su ih dužnosnice u govorima podsjećale na to da ne mogu biti rame uz rame s muškarcima te da, bez obzira na vatrene ustašice koje su spremne uzeti oružje, politika ipak nije za žene.⁶⁹ Neke od njih odbijale su prihvatiti i ideju o obrazovanju kao dodanoj vrijednosti zbog koje će ju muž više cijiniti. Ivona Latković opisuje ustašku sveučilišnu ženu kao intelektualku koja se obrazuje da bi se uključila u poslijeratnu obnovu nacije.⁷⁰ Jesu li to bili znakovi da su žene na putu do emancipacije? Odgovor je negativan jer, bez obzira na to što su žene masovno ušle na tržište rada, paradirale u vojnim odorama i sve svoje snage stavljale u službu nacije i domovine, bila je to samo refleksija trenutačnih potreba režima. Slika žene kakvu ustaše u tom razdoblju trebaju i njeguju nije slika pasivne žene nego žene koja će dok su muškarci na fronti preuzeti njihove dužnosti. Nakon rata žena će opet moći odahnuti i biti “žena”. Rat im je dao “novu dušu i odoru, maknuo ih je s ognjišta (...) i svi tragovi spokoja nestali su s njihova lica. Ustaška žena postajala je ustaški muškarac”.⁷¹

Zaključak

Analiza službene ustaške propagande namijenjene pripadnicama pokreta u časopisu *Ustaškinja* pokazala je da je prividna glorifikacija žene u fašizmu zapravo po svemu glorifikacija muškosti, ratništva. “Očinska” figura Ante Pavelića središnje je mjesto ustaške propagande, jednako one namijenjene muš-

⁶⁷ Stanko VITKOVIĆ, “Za naše borce”, *Ustaškinja*, 10. 11. 1942., 22.

⁶⁸ Zdenka ŽANKO, “Majka u svietlu ustaštva”, *Ustaškinja*, 10. 11. 1942., 7.

⁶⁹ YEOMANS, *Visions of Annihilation*, 159.

⁷⁰ *Isto*.

⁷¹ *Isto*, 167.

karcima kao i one namijenjene ženama. Pasivna poslušnost koja se očekuje od pripadnika pokreta, ali i naroda u cijelosti, u propagandi namijenjenoj ustašicama dobit će dodatnu dimenziju stroge kontrole seksualnosti. I, ma koliko se to činilo apsurdnim, takve su stavove spremno podupirale žene “elitnoga” ustaškoga kruga.

Obitelj i uloga žene sastavni su dio programske osnove Ustaškoga pokreta – *Načela hrvatskog ustaškog pokreta*. Ona su imala ustavni značaj za novu državu i bila su njezino “sveto pismo” prema kojem se imala ravnati ustaška elita u odgoju naroda. Patrijarhalnoj slici uzorne žene-majke *Načela* dodaju rasističku komponentu preuzetu iz fašističke ideologije. Sve to pratila je propaganda “idealne Hrvatice” koja rađa mnogo hrvatske djece i odgaja ih u ustaškom duhu. Tekstovi u *Ustaškinji*, koje su napisale pripadnice Ženske loze Ustaškoga pokreta, pokazuju kako se (zlo)upotreba žene i ženskoga koristila za fašističku mobilizaciju nacije. U fašističkoj ideologiji antifeministički stavovi sadržani su jednako kao antiliberalizam, rasizam i militarizam, oni su sastavni dio fašističke strategije vladanja iako im se u literaturi o fašizmu često ne daje dovoljna važnost.

Literatura

ADAMOVIĆ, Mirjana. *Žene i društvena moć*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja; Plejada, 2011.

ARENDDT, Hannah. *Izvori totalitarizma*. Prev. Mirjana Paić Jurinić. Zagreb: Disput, 2015.

BITUNJAC, Martina. “Marija Pavelić: The invisible Female Leader of the Independent State of Croatia (1941-1945)”. *Mediterranean Journal of Social Sciences* 4 (2013), br. 2: 205-210. Pristup ostvaren 25. 5. 2017. Martina Bitunjac: “Marija Pavelić: The invisible Female Leader of the Independent State of Croatia (1941-1945)”.

BITUNJAC, Martina. “Velike su naše dužnosti prema narodu: intelektualke u Ženskoj lozi Hrvatskog ustaškog pokreta”. U: *Intelektualci i rat 1939-1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2011.*, ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina. Zagreb: Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije; Plejada, 2012, 243-253.

CIPEK, Tihomir. “Nacionalsocijalizam kao politička religija. ‘Volksge-meinschaft’ kao odabrani narod”. U: *Zbornik Nikše Stančića*, ur. Iskra Iveljić. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za povijest; Zavod za hrvatsku povijest; FF Press, 2011, 321-328.

CIPEK, Tihomir. “Ustaška politika povijesti: 1941. kao revolucionarna godina”. U: *Kultura sjećanja: 1941. Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, ur. Olivera Milosavljević. Zagreb: Disput, 2008, 133-145.

CRLJEN, Danijel, ur. *Načela hrvatskog ustaškog pokreta*. Zagreb, 1942. Pristup ostvaren 20. 5. 2017. <https://hrvatskoobrambenostivo.files.wordpress.com/2015/07/danijel-crljen-nacela-hup>.

FRIEDRICH, Carl Joachim; BRZEZINSKI, Zbigniew K. *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*. Cambridge: Harvard University Press, 1956.

HITLER, Adolf. *Mein Kampf*. NaziLauckNSDAP/AO, Inozemna organizacija NSDAP, Hrvatski odjel. Pristup ostvaren 15. 6. 2017. <http://nazi-lauck-nsdapao.com/hrvatski.htm>.

HOBBSAWM, Eric. *Doba ekstrema. Kratko dvadeseto stoljeće 1914. – 1991*. Prev. Dražen Nemet. Zagreb: Zagrebačka naklada, 2009.

JAREB, Mario. *Mediji i promidžba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2016.

JELIĆ-BUTIĆ, Fikreta. *Ustaše i NDH*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber; Školska knjiga, 1977.

KOŠUTIĆ, Sida; NIKOLIĆ, Vinko, ur. *Hrvatska majka u pjesmi*. Zagreb: Hrvatski ženski list, 1941.

KRIZMAN, Bogdan. *Ante Pavelić i ustaše*. Zagreb: Globus, 1986.

MACAN, Trpimir. *Spremnost 1942. – 1945*. Zagreb: Matica hrvatska, 1998.

NOVAK, Božidar. *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2005.

PAVELIĆ, Ante. *Doživljaji. Kako sam osnovao Nezavisnu Državu Hrvatsku*. Zagreb: Despot infinitus, 2015.

REICH, Wilhelm. *Masovna psihologija fašizma*. Prev. Nadežda Čačinović i Žarko Puhovski. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk; Hrvatsko sociološko društvo, 2014.

SRPAK, Nikolina. "Kazneno pravo u doba Nezavisne Države Hrvatske (1941. – 1945.)". *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu* 13 (2006), br. 2: 1117-1144.

STUPARIĆ, Darko, ur. *Tko je tko u NDH. Hrvatska 1941. – 1945*. Zagreb: Minerva, 1997.

Ustaška mladež (Zagreb), 1941-1942.

Ustaška uzdanica, (Zagreb), 1942.

Ustaškinja (Zagreb), 1942-1945.

VITKOVIĆ, Stanko. "Druga revolucija". *Hrvatska smotra* (1941), br. 12.: 621-625.

YEOMANS, Rory. *Visions of Annihilation. The Ustasha Regime and the Cultural Politics of Fascism, 1941-1945*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2012.

ZORKO, Tomislav. *Prostitucija u Zagrebu u prvoj polovici XX. stoljeća (do početka Drugog svjetskog rata)*. Zagreb: Biakova, 2013.

SUMMARY

***Ustaškinja* – The Propaganda Organ of the Women’s Ustasha Movement: Antifeminism in Ustasha Propaganda**

The monthly *Ustaškinja* (*Ustasha Woman*) published by the Female Branch of the Ustasha Movement as an official propaganda organ aimed towards women shows that the fascist stance towards women wasn’t a “classical” patriarchal one. Gender-based discrimination was a fundamental value of their state-building strategy. The fascist system of gender relations is thus shown to be significantly different than social patriarchy; it treats women as a birthing unit, a tissue upon which the national being is built. The participation of women in implementing this, by all accounts masculine, fascist ideology is key to differentiating their social power. Namely, even though male and female members of the Ustasha Movement share a common experience, it is also completely different. Female identity was reduced to motherhood and an almost slave-like submission to the father of the family and the father of the state – the *Poglavnik* (*Leader / Fuehrer*). Children were the only purpose of a woman’s life and her duty to her homeland. Antifeminism, which the Ustasha women accepted, is an integral part of all fascisms and fascist militant ideology. The texts published in *Ustaškinja* during its four years of existence attest to this.

Key words: antifeminism; fascism; Ustasha ideology; motherhood; female Ustashes; propaganda; *Ustaškinja*